ՀՏԴ 371.31: 809.198.1

Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա

Ծովինար ՀԱՍՐԱԹՅԱՆ
ԱրՊՀ ակ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոնի ավագ դասախոսի պաշտոնակատար
E-mail: tsovinar-asratyan@mail.ru

Վեհանուշ ՍԱՐԳՍՅԱՆ
ԱրՊՀ ակ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոնի ավագ դասախոսի պաշտոնակատար
E-mail: sargsyanvehanush06@asu.am

ԲԱՅԱՀԻՄՔ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ ԱՄՐԱԿԱՅՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՆՐԱԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

*Սույն հոդվածում նպատակադրվել ենք ներկայացնել **բայահիմք** ձևաբանական հասկացության հետ կապված հարցերը հանրակրթության մեջ՝ քննելով 7-րդ և 11-րդ դասարանների դասագրքերի տեսական և գործնական նյութը: Վեր ենք հանել դասագրքերում ուսումնական նյութերի ներկայացման մեթոդաբանությունը, առանձնանշել խնդրահարույց կետերը:*
Մեր կողմից սույն թեմայի ընտրությունը պայմանավորված է նրանով, որ ոլորտի մասնագետների, բանասերների դիտարկումները փաստում են անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվող բայաձևերի կառուցվածքային սխալների գոյությունը լեզվակիրների խոսքում: Սխալների շտկման հնարավորությունն ընձեռում է դպրոցը:
Բանալի բառեր՝ *անցյալ կատարյալ ժամանակաձև, բայ, բայահիմք, բայածանց, բայական վերջավորություն, գծային առանձնացման մեթոդ, ենթակայական դերբայ, հարակատար դերբայ,*

ուսուցում, մեթոդ, վարժություններ, քերականական գիտելիքներ:

Ц. Асратян,В.Саргсян

ПРОБЛЕМЫ В ОБЩЕМ ОБРАЗОВАНИИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ И ЗАКРЕПЛЕНИЮ ПОНЯТИЙ ГЛАГОЛЬНОЙ ОСНОВЫ

В статье мы стремились представить вопросы, связанные с морфологическим понятием глагола в общеобразовательной системе, рассмотрели теоретический и практический материал учебников для 7 и 11 классов, а также методологию представления учебных материалов в учебниках, выделили проблемные моменты.
Выбор темы обусловлен тем, что специалисты и филологи в данной области свидетельствуют о наличии в речи носителей языка структурных ошибок глагольных форм, образованных на основе прошедшего совершенного времени. Возможность исправления ошибок предоставляется школой.

Ключевые слова: *прошедшее совершенное время, глагол, основа глагола, спряжение глаголов, окончание глагола, метод линейного разделения, подчиненный глагол, относительный глагол, обучение, метод, упражнения, знание грамматики.*

Ts. Hasratyan, V.Sargsyan

BASIS FOR CONCEPT FORMATION AND CONSOLIDATION PROBLEMS IN PUBLIC EDUCATION

In this article, we tried to present issues related to the morphological concept of the verb in the general education system, considering the theoretical and practical material of textbooks for grades 7 and 11. We considered the methodology for presenting educational materials in textbooks, identified problematic points. We have highlighted that the knowledge of verbs, verb bases, verb forms, expressed meanings, is necessary for the correct formation and use of verb forms in speech. The need for this is explained by the fact that the first prerequisite for the conscious assimilation of the material is to apply the knowledge in practice. Learning grammar definitions alone is not enough to apply them correctly in speech. The reason for the mistake can also be considered

insufficient knowledge of the basics of swimming. If the puple does not distinguish between the base of the indefinite past participle and the base of the past perfect, he will make mistakes in the verb forms formed from them.
Our choice of this topic is due to the fact that the observations of specialists and philologists in this field indicate the presence of structural errors in verb forms formed on the basis of the past perfect tense in the speech of native speakers.
The opportunity to correct errors is provided by the school.
Key words: *past perfect tense, verb, verb stem, verb conjugation, verb ending, linear separation method, subordinate verb, relative verb, learning, method, exercises, knowledge of grammar.*

Բայ-ը հայոց լեզվի դասընթացի ամենաածավալուն թեման է, ուսուցանվում է միջին դպրոցի 7-րդ և ավագ դպրոցի 11-րդ դասարաններում: Նյութը բաշխված է տեսական և գործնական մասերով, որով ապահովվում է հայոց լեզվի հանրակրթական դասընթացի չափանիշների մեջ ևս *գիտելիք, կարողություններ, հմտություններ*[1] բնութագրիչների հստակ տարանջատումը:

Սույն հոդվածում նպատակադրվել ենք ներկայացնել *բայահիմք* ձևաբանական հասկացության հետ կապված հարցերը հանրակրթության մեջ՝ քննելով 7-րդ և 11-րդ դասարանների դասագրքերի[2] տեսական և գործնական նյութը: Վեր ենք հանել դասագրքերում ուսումնական նյութերի ներկայացման մեթոդաբանությունը, առանձնանշել խնդրահարույց կետերը:

Մեր կողմից սույն թեմայի ընտրությունը պայմանավորված է նրանով, որ ոլորտի մասնագետների, բանասերների դիտարկումները փաստում են անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվող բայաձևերի կառուցվածքային սխալների գոյությունը լեզվակիրների խոսքում: Սխալների շտկման հնարավորությունն ընձեռում է դպրոցը:

Բայահիմք թեման բացակայում է վերը նշված դասագրքերում, սակայն հիմքի գաղափարը ընդհանուր առմամբ ներկայացվում է հարակից թեմաներում: Այսպես, 7-րդ դասարանի դասագրքում՝ «Բայի կազմությունը»

---

[1] *Տե՛ս «ՀՀ որակավորումների ազգային շրջանակը» հավելվածը (ՀՀ կառավարության 2016 թ. հուլիսի 7-ի N 714-Ն որոշում) :*
[2] ***Բարսեղյան Հ., Մեյթիխանյան Փ.****, Հայոց լեզու-7, Եր., 2021թ.,* ***Եգեկյան Լ., Սարգսյան Ա., Սաքապետոյան Ռ.****, Հայոց լեզու-11, Եր., 2019 թ. :*

թեմայում, տրվում է, որ **ել, ալ**[1] վերջավորություններից առաջ ընկած մասը բայի հիմքն է[2] : Նաև հավելվում է, որ բայի հիմքը ածանցավոր է, եթե վերջավորություններից առաջ կա որևէ բայածանց: Օրինակ՝ **մոտենալ, բարձրացնել, գլորվել** բայերի **մոտ-են-, բարձր-ացն, գլոր-վ-** հիմքերն ածանցավոր են[3] :

Հայ լեզվաբանության մեջ ձևաբանական հիմքի տեսակներ են առանձնացվում *բացարձակ հիմքը* և *բայահիմքը*, վերջինիս համար՝ *ներկայի* կամ *անորոշի, անցյալի* կամ *կատարյալի* , մասնակի դեպքերում նաև *դերբայական* [4] տեսակները: Քննվող դասագրքերում, ինչպես նշել ենք, բայահիմք-ը որպես առանձին թեմա չկա: հետևաբար, ձևաբանական նշված գիտաբառերի գործածությունը չի կարող լինել : Մեր դիտարկումների համար մեջբերենք հետևյալը. «Հարակատար դերբայի բուն վերջավորությունն է **ած**, իսկ **աց, եց** մասնիկները հիմքի ածանցն են», «Անկատար դերբայն ունի **ում** վերջավորություն, որն ավելանում է անորոշ դերբայի հիմքին **ել** կամ **ալ** վերջավորության փոխարեն » : Ինչպես նկատում ենք, *հիմք* գիտաբառը ընդհանուր իմաստով է կիրառվել՝ և ներկայի, և անցյալի : Անհասկանալի է մնում *անորոշ դերբայի հիմք* կապակցության կիրառությունն այն առումով, որ դասագրքում չեն բացատրվում ձևաբանական հիմքի տեսակները, որոշման հիմունքները:

11-րդ դասարանի դասագրքում բայահիմքի մասին որևէ հիշատակում չկա : Բայական մասնիկների փոխարինումները պարզապես սահմանվում են , օրինակ՝ «Ենթակայական դերբայը ունենում է **–ող** վերջավորությունը, որը դրվում է անորոշի **–ել** վերջավորության փոխարեն, իսկ **ա** խոնարհման բայերի դեպքում ավելանում է **–ացող** վերջավորությունը՝ կարդացող, խաղացող : **-Ան, -են** սոսկածանցների փոխարեն ենթակայականում դրվում են **–աց, -եց**՝ հեռանալ-հեռացող, մոտենալ-մոտեցող »[5] : Կամ. «**-Ն** և **-չ** սոսկածանցներն անցյալ կատարյալում ընկնում են: Պատճառական **–ացն, -եցն, -ցն** ածանցների փոխարեն անցյալ կատարյալում դրվում են **–ացր, -եցր, -ցր**»[6] :

Այսպիսով, արձանագրում ենք, որ դասագրքերի հեղինակներն իրենց առջև խնդիր չեն դրել *բայահիմք* լեզվաբանական հասկացությունը կրթական առանձնացված բաղադրիչներով ներկայացնել: Հետևաբար, աշակերտների

---

[1] *Պահպանել ենք մասնիկների գրության դասագրքային ձևերը :*
[2] *Տե՛ս* ***Բարսեղյան Հ., Մելթիխանյան Փ.****, Հայոց լեզու-7, էջ 81 :*
[3] *Նույն տեղում :*
[4] ***Աբրահամյան Ս., Պառնասյան Ն., Օհանյան Հ.****, Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 2 , էջ 271 :*
[5] ***Եզեկյան Լ., Սարգսյան Ա., Սաքապետոյան Ռ.****, Հայոց լեզու-11, էջ 109 :*
[66] *Նույն տեղում :*

գիտակցության մեջ ձևաբանական հիմքի ընկալումը կմնա բավականին թերի կամ էլ ընդհանրապես չի ձևավորվի :

Անդրադառնանք սովորողների կարողունակությունների զարգացման հարցին: Ինչպես նկատելի է, դպրոցական դասագրքում կիրառվել է բայական բաղադրիչները գծային առանձնացումով ներկայացնելու մեթոդը: Վերջինս նպաստում է դպրոցականների գիտակցության մեջ լեզվաբանական այդ հասկացության պատկերային ամրակայմանը: Մեր դիտարկումները ցույց են տվել հետևյալը : Դասագրքերում կիրառվել է և՛ *հիմք-վերջավորություն* տրոհման մեթոդաբանությունը, և՛ բառակազմական նվազագույն մասերի բաժանելու մեթոդաբանությունը : Ընդ որում, բայածանցների մասին նյութում տեսնում ենք երկրորդ մեթոդը՝ թռ-չ-ել, ընկ-ն-ել, քար-ան-ալ[1] և այլն, իսկ «Անցյալ կատարյալ» թեմայում՝ առաջինը՝ գրեց-ի, կարդաց-ի, կտրատեց-ի, գտ-ա, հեռացր-ի և այլն: Հիմքի և վերջավորության առանձնացման մեթոդաբանությունը հետևողականորեն չի կիրառվում : Օրինակ՝ գծային առանձնացմամբ տրվել են *անցյալ կատարյալի, ըղձականի ապառնի և անցյալ* ժամանակաձևերի օրինակները : Մնացած դեպքերում դասագրքերի հեղինակները հարացույցը կառուցել են չտրոհված բայաձևերով :

Հիմքակազմության վերաբերյալ գիտելիքների ամրակայմանը կնպաստեն ոչ միայն գծային վերլուծության հետևողական կիրառման դեպքերը, այլև պատկերային այլ ձևեր: *Ձևաբանություն* գիտակարգում ընդունված հետևյալ գործնական մեթոդաբանությունը ևս արդյունավետ միջոց է անցյալ կատարյալի հիմքը ճիշտ կազմելու համար. *ան,են, ն,չ* , պատճառական *ն* բաղադրիչները հակադրվում են *աց, եց, 0, ր* հիմքակազմիչներին[2] : Եթե դասավանդողը գրքի օրինակներին զուգահեռ սովորողներին կազմել տա աղյուսակներ, որոնցում հանդիպադրված կլինեն փոխարինվող վերոնշյալ մասնիկները, ապա, կարծում ենք,՝ դա էլ լրացուցիչ խթան կհանդիսանա հիմքակազմության գործնական յուրացման համար :

Այսպիսով, դասագրքաստեղծները հիմնականում առաջնորդվել են տեքստային եղանակով սովորողների լեզվական կարողությունները զարգացնելու մեթոդաբանությամբ : Օրինակ՝ ուշադրություն դարձնենք հարակատար դերբայի կազմությանը նվիրված հետևյալ հատվածին, որտեղ առանձնացվել են *ած, ացած, եցած* մասնիկները՝ համապատասխան օրինակներով՝ ***ած***՝ անորոշ դերբայ՝ մրսել, թռչել, գտնել, հարակատար դերբայ՝ մրսած, թռած, գտած, ***ացած***՝ անորոշ դերբայ՝ խաղալ, զգալ, հեռանալ, հարակատար դերբայ՝ խաղացած, զգացած, հեռացած, ***եցած***՝

[1] *Ն.տ. :*

[2] ***Աբրահամյան Ս. , Պառնասյան Ն., Օհանյան Հ.***, *նշվ. աշխ., էջ 272 :*

անորոշ դերբայ՝ մոտենալ, գիտենալ, հարակատար դերբայ՝ մոտեցած, գիտեցած: Սակայն հաջորդիվ նշվում է, որ հարակատարի բուն վերջավորությունն է **-ած,** իսկ **-աց** և **-եց** մասնիկները հիմքի ածանց են[1]: Նման մեթոդաբանությունը պարզապես կստիպի սովորողներին անգիր անել բայերի ձևերը՝ առանց նրանց միջև օրինաչափություններ գտնելու հմտությունների զարգացման : Ըստ էության, հարակատար դերբայի ուսուցման ժամանակ ուսուցիչը վերհիշել է տալիս մի քանի ժամ առաջ անցածը և հիմնավորում գործնականի մեջ, օր՝**թռչել-թռած, կպչել-կպած, փախչել-փախած,** ցանկալի է գրել տալ բոլոր նմանատիպ բայերը, խոնարհել, գործածել նախադասության մեջ, նշել, որ **–չ** -ով կիրառությունն ընդունելի չէ, դրանք սխալ ձևեր են:

Դասերին կցված վարժությունները ևս զարգացնում են յուրաքանչյուր բայի համար քերականական համապատասխան ձևը հիշելու և վերարտադրելու մեթոդաբանությունը: Օրինակ՝ Կազմի՛ր *գնալ, հնձել, մնալ, ծածկվել, եռալ, պառկել աղալ* բայերի հարակատար դերբայները [2] : Կամ՝ Կազմի՛ր հետևյալ բայերի վաղակատար դերբայները: Արթնանալ, գթալ, գտնել, թռչել, թվալ, թնդալ, ծորալ, մթնել,կանչել, դիպչել [3] :

Այսպիսով, բայահիմքերի մասին տեսական նյութի և գործնական տարատեսակ

վարժությունների բացակայության պայմաններում հավանականությունը մեծ է, որ սովորողները կունենան քերականական սխալներով հարուստ խոսք: Դասավանդողները

«Դերբայներ» թեման անցնելիս նույնպես կկանգնեն վերոնշյալ խնդրի առջև, ուրեմն, դրանց ուսուցման ժամանակ պարտադիր կլինի անորոշ դերբայի և անցյալի հիմքից կազմվող դերբայների առանձնացումը, որպեսզի սովորողները չդժվարանան հարակատար և վաղակատար դերբայները կազմելիս:

Բայի եղանակների ժամանակաձևերի կազմության դասերին սովորողները նույնպես առնչվելու են խնդրահարույց թեմային: Քերականական սահմանումը չիմանալու դեպքում խոսքում նորից կրկնվելու են սխալները: Սովորողները նախագիտելիքներ արդեն ունեն, մնում է համակարգել սովորածը:

Տեսական նյութի բացատրությունը պետք է տանել առավել կազմակերպված, աշակերտների ակտիվ մասնակցությամբ, այն

---

[1] ***Բարսեղյան Հ., Մելթիխանյան Փ.,*** *Հայոց լեզու – 7, էջ 91 :*
[2] *Ն. տ. :*
[3] *Ն.տ., էջ 93:*

նպատակադրումով, որ նրանք սովորեն բայի, բայահիմքերի, բայաձևերի կազմությունը, արտահայտած իմաստները, որոնց իմացությունն անհրաժեշտ է խոսքի մեջ բայի ձևերը ճիշտ կազմելուն և գործածելուն: Սրա անհրաժեշտությունը բացատրվում է նրանով, որ նյութի գիտակցական յուրացման առաջին նախապայմանը գիտելիքները գործնականում կիրառելն է: Միայն քերականական սահմանումների ուսուցումը դեռ բավարար չէ, որ դրանք ճիշտ կիրառվեն նաև խոսքում: Սխալի պատճառ կարելի է համարել նաև բայահիմքերի ոչ բավարար իմացությունը: Եթե աշակերտը չի տարբերակում անորոշ դերբայի հիմքն անցյալ կատարյալի հիմքից, ապա դրանցից կազմված բայաձևերում սխալներ թույլ կտա, ինչպիսիք են՝ **փախչել եմ, փախչեցի, թռչեցի, թռչած** և նույն օրինաչափությամբ կազմվող բառերում:

Աշակերտներին պետք է մղել ինքնուրույն որոնողական աշխատանքներ կատարելուն: Դրա համար պետք է պահանջել, որ նրանք վերհիշեն նախորդ դասերից յուրացրածը, առանձնացնեն անորոշ դերբայի և անցյալի հիմքից կազմվող ձևերը, այն դերբայները, որոնք մասնակցում են սահմանական եղանակի ժամանակաձևերի կազմությանը: Հատկապես պետք է առանձնացնել անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվող ժամանակաձևերը, քանի որ շեղումները տեղի են ունենում հենց այդ ձևերում, որոնք էլ սխալների տեղիք են տալիս: Իսկ որպեսզի ուսուցումն ինքնանպատակ չդառնա, չկրի սոսկ տեսական բնույթ, անհրաժեշտ է քերականական ձևերը սովորեցնել, ճանաչել տալ խոսքի մեջ, ապա օգնել, որ դրանք ճիշտ գործածեն խոսքում: Գործնական առաջադրանքներ կարող է կազմել ուսուցիչը՝ հաշվի առնելով աշակերտների թույլ կողմերը:

Բայաձևերի ճիշտ գործածման և ընդհանրապես գրագետ ու ճիշտ խոսելու մյուս կարևոր հանգամանքը գրականության դասերին քերականական նյութերի օգտագործումն է: Բազմիցս խոսվել է, որ գրական յուրաքանչյուր երկ անցնելիս ուսուցիչն անպայման պետք է ուշադրություն դարձնի քերականական այն հարցերին, որոնք սովորել են կամ սովորում են լեզվի դասերին՝ դրանով իսկ քերականական ձևերի կազմության օրինաչափությունները, արտահայտած իմաստները, կապակցական առանձնահատկությունները, շեղումներն ու բացառությունները ցույց տալով կապակցված խոսքի մեջ, դրանց նմանությամբ կատարելով մարզողական բնույթի վարժություններ:

Գրականություն

1. **Աբրահամյան Ա.,** Բայը ժամանակակից հայերենում, հ.1, Եր.,1962թ. :
2. **Աբրահամյան Ս., Պառնասյան Ն., Օհանյան Հ.,** Ժամանակից հայոց լեզու, հ. 2, Եր., 1974 թ.:
3. **Ասատրյան Մ.,** Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 1989 թ.:
4. **Ավետիսյան Յու**., Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, գիրք Ա, Եր., 2014թ.:
5. **Ավետիսյան Յու., Զաքարյան Հ.,** Հայոց լեզու, Ձևաբանություն, Եր., 2008 թ.:
6. **Բարսեղյան Հ., Մեյթիխանյան Փ.,** Հայոց լեզու, դասագիրք 7-րդ դասարանի համար, Եր., 2021թ.:
7. **Եզեկյան Լ., Սարգսյան Ա., Սաքապետոյան Ռ.,** Հայոց լեզու. դասագիրք ավագ դպրոցի ընդհանուր և բնագիտամաթեմատիկական հոսքերի 11-րդ դասարանի համար, Եր., 2019 թ. :
8. **Եզեկյան Լ.,** Հայոց լեզու. Եր., 2005:
9. **Պետրոսյան Հ.,** Հայերենագիտական բառարան, Եր., 1987 :

Նյութը ներկայացվել է 04.05.2023,
գրախոսման է ուղարկվել 10.05.2023,
տպագրության ընդունվել 22.06.2023:
Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ԱրՊՀ
ակ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոնը: